

Алексей Широпаев

ПРО ДВА РІЗНІ НАРОДИ*

“Україна і Білорусь є головними геополітичними союзниками Росії. Наша зовнішня політика має бути максимально спрямована на інтеграцію з Україною і Білоруссю... Фактично ми один і той самий народ... Ми повинні посилювати інтеграцію”, – ці слова Алексея Навального, сказані ним нещодавно для Українського телебачення, викликали помітний мережевий резонанс. В Україні реакція цілком визначена: “Росопозиціонер Навальний виявився звичайнісіньким імперським шовіністом”.

Без сумніву, ставлення до тези про “триєдиний народ” є безпомилковим тестом на імперське мислення. Доводиться констатувати, що для Навального цей тест виявився, на жаль, провальним. Враження стає ще гнітючим, якщо згадати, що не так давно Борис Немцов рішуче відкинув ідею парламентської республіки як невідповідну “прообразу Росії”. Отже, один зі знакових лідерів протесту по-імперськи, “по-москальськи” вважає українців “малоросами”, другий є прибічником президентської монархії – погодьтеся, є привід для невеселих думок: а хто ж ще з постійних ораторів протестних мітингів вважає, що метою “білої революції” є всього лиш заміна одного путіна іншим путіном?..

Мою позицію з українського питання викладено нижче.

Все-таки у ставленні росіян до українців, до України криється щось ключове, доленосне для нас, росіян. Для українців Росія також значуща, проте лише як точка відштовхування, що допомагає усвідомленню своєї, української, іншості. Для росіян же Україна, навпаки, точка постійного тяжіння, ревнивої уваги, об’єкт поглинання як чогось “споконвічно свого” і переробки за власним образом і подобою. Ніщо так не дратує росіян, як очевидні відмінності з українцями в мові, менталітеті, культурі, історичному досвіді. Якщо росіяни і визнають ці розбіжності, то лише на рівні відмінностей, скажімо, між Владімірщиною і Рязанщиною, але ніяк не на рівні взаємин двох різних народів.

Побутує думка, що Росія без України в імперському плані неповноцінна. Щось у цьому ж дусі говорив Бжезинський, та й не лише він. Ця думка правильна. Але справа навіть не стільки в економічному і геополітичному значенні України для Москви. Справа передусім у тому, що на традиційному російському ставленні до України, по суті, тримається російська імперська свідомість, завдяки якій російська імперія, хай і в урізаному вигляді, все ще існує. Підкреслюю: саме ставлення до України – не до Балтії, не до Кавказу – є визначальним для російської імперської свідомості. Як лише росіяни відкриють для себе, що українці це справді інший народ – російський імперський міф рухне, а з ним неминуче закінчиться й імперія.

Треба сказати, що на словах росіяни завжди готові визнати, що українці – народ, але – увага! – “братній народ”. За цією лукавою формулою криється тверде переконання, що ми – росіяни й українці – ОДИН народ, покликаний жити в одній державі зі столицею у Москві. Говорячи про “братній український народ”, більшість росіян сприймає українську мову і саме українство як прикре історичне непорозуміння, історичний вивих, що виник завдяки шкідливому впливу Литви й Польщі. І при цьому росіяни не ставлять запитання: а може, вивихом-то є вони самі?

Історично вивихнуті якраз ми, росіяни. Нас вивихнула татарщина. Ще у XIII столітті намітилися два протилежні історичні вектори, що визначили подальше формування українського і російського народів. Перший вектор – боротьба з Ордою у союзі з Європою, другий – боротьба з Європою у союзі з Ордою. Персоніфікувалися вони відповідно в особах Данила Галицького та Александра Невського. Перший вектор – природний і логічний у культурно-історичному плані. Другий вектор – якнайглибше перекручення з далекосхідними наслідками: культурними, державними, історичними, психологічними, моральними. І якщо король Данило – знакова фігура України, то названий ханський син Александр Невський – знакова фігура Росії, її “ім’я”. Такий витік сучасних російсько-українських відносин. Уже після цього говорити про “два братські народи” не доводиться. Цивілізаційна ворожнеча зумовлена вже цими двома історичними постатями.

Їх можна назвати народотвірними. Наскільки Данило Галицький несхожий на Александра Невського, настільки українці несхожі на росіян – у своєму ставленні до права, свободи, власності. Якщо українська самосвідомість історично тяжіє до Європи, то традиційна російська самосвідомість сприймає Європу з більшою або меншою мірою ворожості, недовіри і задрості, зворотного сторуною якої виступає месіанська чванливість і викривальний пафос стосовно “прогнилого Заходу”. Європа для росіян – це “втрачений рай”, звідки їх вирвали татарським арканом. Саме конфлікт між первісною європейською природою і нав’язаним азіатизмом історії і державності визначив російський психотип, усі його комплекси та фобії. Всі російські неврози – від пиятики до більшовизму – звідси. Втративши Європу, росіяни захотіли її не просто забути – вони вирішили її зненавидіти, полюбивши

* Переклад наш. – Ред.

при цьому своє історичне нещастя, весь цей нав'язаний їм долею азіатизм. Це психологічне і розумове спотворення називається російським патріотизмом. Україна ж, завдяки Литві і – так, так! – Речі Посполитій, зберегла у собі причетність до Європи, збереглася як Русь у справжньому сенсі цього поняття. А ми переродилися у Московію, втративши одвічну цивілізаційну ідентичність. І ось це і є предметом наших російських, точніше московитських ревнощів, що визначають наше ставлення до України.

Ще на Переяславській раді (1654), на горезвісному “возз'єднанні”, треба сказати, дуже вимушеному з боку козаків, зустрілися два різні народи, які говорили мовами різних культур. Мало хто знає, що в Переяславі козаки, погоджуючись скласти присягу московському цареві, наполягали, щоб і він, своєю чергою, присягнув козакам у дотриманні їхніх вольностей. Тобто козаки заявляли себе носіями типово ЗАХІДНОЇ правової культури. Зрозуміло, це викликало обурення московської сторони, яка заявила, що “у нас не повелось, щоб царі складали підданам присягу, а вольності ваші Государем дотримані будуть”. Видно, довіри до Москви у козаків особливої не було: чотири полки цареві в Переяславі так і не присягнули...

Як Росія (тоді – Московія. – **Ред.**) “дотрималася” козацьких вольностей, добре відомо: всіма силами вона намагалася усунути українське “історичне непорозуміння”. Вже незабаром після Переяславської ради почалася московізація України: насадження воевод, згортання міського самоврядування, утиск козацтва, заохочення доносителів і т. д. У 1662 році був створений Малоруський наказ, що був у безпосередньому підпорядкуванні московського царя. Через нього цар затверджував претендентів на гетьманство, саджав воевод по українських містах, будував фортеці в Україні, скеровував дії московських і козацьких військ. Крім того, це відомство наглядало за діяльністю гетьмана і контролювало всі контакти українців з Московією. Про Переяславські угоди в кремлі вже і не згадували.

Потім був показовий геноцид у Батурині (1708) – відповідь Петра Першого на спробу гетьмана Мазепи відстояти залишки суверенітету України. Потім послідували два знищення Запорізької Січі – Петром і, остаточно, Катериною. Потім було перетворення України на набір типових губерній, царська політика зросійщення і, нарешті, сталінський Голодомор як засіб придушення українського національно-визвольного опору. А нещодавно, за часів Віктора Ющенка, ми бачили, як Москва боролася з українським “історичним непорозумінням” шляхом маніпуляцій з газпромівськими заглушками.

Звичайно, козакам у XVII столітті не варто було вступати в таку гостру конфронтацію з поляками, які в цивілізаційному плані були набагато ближчі козацтву, ніж московити, незважаючи на їхнє православ'я. Своєю чергою, і гордим полякам потрібно було розуміти, що від їхнього конфлікту з козацтвом виграє лише Москва. Звичайно, потрібні були федеральна і правова реформи Речі Посполитої, що складалася лише із двох суб'єктів – Польщі й Литви. Вимагалось визнати третій суб'єкт – Україну (Русь). Так і сталося при укладенні Гадяцької унії (1658). Але, на жаль, пізно: ненависть козаків до “ляхів” була вже занадто велика, і проект провалився. Якби він виник раніше – і в Україні були б усі шанси існувати нині як повноцінна європейська держава. Та й наша, російська, доля склалася б інакше, оскільки без України Росія навряд чи перетворилася б на імперію-монстра, що врешті-решт розродилася більшовизмом. Московія неминуче ввійшла б до складу цивілізованішого і сильнішого сусіда. І ми, росіяни, жили б зараз у Європі, не маючи за спиною ГУЛАГу й іншого мерзотного історичного досвіду. І сама історія Європи була б іншою.

Отже, “два братні народи”. Проте, як бачимо, врешті-решт культурно-історична генеза росіян і українців абсолютно різна, навіть протилежна. Ми, росіяни, звичайно, брати українцям, але брати, які зазнали якоїсь неприємної мутації. Ми небезпечні, неначе несемо в собі якусь руйнівну заразу, і тому нас інстинктивно стороняться всі, хто живе західніше: українці, прибалти, а тепер і білоруси. Зате Китай привалюється до нас усе щільніше...

Поряд з ідеєю “двох братніх народів” існує вже зовсім оскаженіла концепція “ура-патріотизму” “триєдиного русского народу”, що нібито складається з великоросів, малоросів і білорусів. Ця міфологема розсипається при першому ж уважному розгляді. Мовна близькість? Упевнений, що більшість з adeptів ідеї “триєдиного русского народу” не зможе зрозуміти більшої частини українських розмовних фраз. Мовні відмінності між росіянами та українцями очевидні і значні. Мови у них, звичайно, споріднені, але, скажімо, сербська мова також дуже близька росіянинові, проте нікому з нормальних людей не спадає на думку вважати сербів і росіян одним народом. До речі, у сербів і хорватів мова взагалі одна й та сама, але народи ці, незважаючи на спільний слов'янський корінь, зовсім не брати, а цивілізаційно різноспрямовані.

Скажуть: їх розділила релігія. Добре, візьмемо сербів і чорногорців – одна мова, одна віра. Відмінностей між ними у сотні разів менше, ніж між росіянами й українцями. Проте, незважаючи на великодержавне прагнення Сербії розглядати Чорногорію як своє продовження – не більше! – Чорногорці вважають себе окремим народом з власною історією та культурою. Тут не вдаватимуся до подробиць, але, ймовірно, мало хто знає, що приблизно в 1920–1926 рр. Чорногорці вели партизанську національно-визвольну війну проти сербської армії, яка окупувала Чорногорію під приводом братньої допомоги. І якщо вже такі “близнюки-брати”, як Сербія і Чорногорія, врешті-решт розселилися по окремих квартирах, то що говорити про Росію й Україну?!

На закінчення не можна не торкнутися ще одного моменту. Запекла російсько-українська суперечка розгортається на історіософському, економічному і політичному полях. Це велика суперечка про Україну як таку, про її суверенітет і спроможність. Точиться вона і на полі культури. Тут, мабуть, головною стратегічною “висоткою”, за яку борються росіяни, є ім’я і спадщина Гоголя. Аргументація російських ура-патріотів така: Гоголь писав російською мовою, називав себе росіянином – отже, ніякої особливої української ідентичності не існує, можна говорити лише про деяку “обласну” малороську своєрідність, такий собі етнографічний відтінок. Зрозуміло, це звичайні хитрощі, покликані виправдати імперську політику щодо України і саме існування імперії. Час нарешті сказати правду: Гоголь типологічно (я вже не кажу про походження) все ж український письменник, який мав ще й польські корені, а що писав російською мовою – то через історичні та політичні обставини.

Долю Гоголя зумовила доля України в імперії. Як міг зробити літературну кар’єру талант, який народився в колоніальній провінції? Зрозуміло, потрібно було їхати в імперський центр, у Пітер, писати по-російськи, причому ідеологічно витримано. Скажімо, на “Тарасі Бульбі” – козирній карті наших ура-патріотів – лежить очевидний відбиток політичного пристосовництва. Як відомо, були два варіанти повісті, й патетичні слова про “російського царя” у передсмертному монолозі Тараса з’явилися лише у другій редакції – по суті, Гоголь створив яскравий, поетичний псевдоісторичний лубок, внісши вагомий внесок в імперську міфологеми “возз’єднання України з Росією”. Проте душевного комфорту Гоголеві це не принесло. У Росії він мучився, знемагав. Його “Вечори на хуторі біля Диканьки” – це втеча в уже неіснуючу Україну. По суті, це плач за Україною, захований у сміх, у яскраві південні фарби, в казковість, у політ стилю. Згадаємо, як коваль Вакула потрапив на прийом до Катерини II у складі делегації запорожців, які, передчуваючи свій швидкий кінець, прибули в Петербург, сподіваючись вмилювати “матінку государиню”. Далеко не випадково Микола Васильович звів разом ці протилежні начала: крижаний імперський Петербург і вогняних посланців Січі. У різдвяну пастораль Гоголь заховав свою скорботу про загиблу козацьку вольність, про Україну...

Росія душила Гоголя, він рвався з неї, але куди йому було податися? В Україну, перетворену на Малоросію? Там він був причечений на вбоге провінційне животіння. І тоді новою, ідеальною Україною для Гоголя стала Італія. Тут він воскресав духовно, звідти він писав відверті листи, в яких “Росія, Петербург, сніги, негідники” йшли в один рядок, через кому. В Італії він “прокидався на Батьківщині”. І чим усе закінчилося? Росія в особі попа-мракобіса Матвія задушила-таки Гоголя. Ось і вся його історія коротко.

Гоголь не зміг або побоявся розібратися в собі, і це його звело зі світу. Українсько-польську самосвідомість (характерні його відверті бесіди з поляками в Італії), що жила в ньому, він старанно, але марно придушував надбудовною російською самосвідомістю. Росію, її холоди, обивателів, чиновників, дивну, безвихідну історію Гоголь не любив, хоч і боявся в цьому собі зізнатися. Звідси і “Мертві душі” – ця фантазмагорична фреска стає зрозумілою саме в такому ракурсі. Створивши її, Гоголь злякався себе і вдарився в покаяння, до попів, у моралізаторство, став проповідником й убив в собі художника. Гоголь – це жертва Росії, вона зжерла його. Український письменник, який заплутався у своїй російській долі, як птах у сільці.

Що ж, підсумуємо. Нам, росіянам, час усвідомити, що здобуття Україною незалежності глибоко закономірне. Це історична справедливість, з якою необхідно не просто змиритися, – нам потрібно її зрозуміти і прийняти. Розуміння, що Україна справді інша країна, справжній закордон – ось ключ до нашого самопізнання, самокритики і самозвільнення, передумова зародження нової російської ментальності без імперських і антизахідних стереотипів. Якщо це станеться, все наше бачення історії і світу зміниться. Україна немовби ставить перед нами, росіянами, дзеркало. І як сказано в нашій російській приказці, “на дзеркало нічого нарікати...”

<http://shiropaev.livejournal.com/89662.html>